

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΙΔΟΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

Ανάπτυξη

Προσεγγίσεις στην ταξινόμηση και διάγνωση

Ψυχοκοινωνικά θέματα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Γιάννης Τσιάντης

MD, DPM, FRCPsych

Παιδοψυχίατρος-Ψυχίατρος

Δντής του τμήματος Ψυχολογικής Παιδιατρικής Νοσοκομείου Παίδων «Αγία Σοφία», Διδάκτωρ της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας και μέλος της Βρετανικής Εταιρείας Ψυχοθεραπείας, τ. Δντής του τμήματος Παιδοψυχιατρικής του Paddington Green Children's Hospital του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου St. Mary's, Λονδίνο.

Σωτήρης Μανωλόπουλος

MD, DPsych, FRCP(C)

Παιδοψυχίατρος-Ψυχίατρος-Ψυχαναλυτής

Μέλος της Καναδικής και Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, τ. Επίκουρος Καθηγητής (Assistant Professor) του Πανεπιστημίου της Οττάβα, Καναδάς, τ. Δντής ενδονοσοκομειακής μονάδας εφήβων του Νοσοκομείου Παίδων του Πανεπιστημίου της Οττάβα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΑΘΗΝΑ 1987

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Ο άνθρωπος ως Σύστημα: μια παρουσίαση για τον παιδοψυχίατρο

Γιώργος Α. Βασιλείου

ΤΟ ΝΕΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η σημαντικότερη εξέλιξη της εποχής μας είναι ότι από επιστημονικές και επιστημολογικές εξελίξεις προκύπτει μια σύγκλιση απόψεων που οδηγεί σε νέα εννοιολογική σύνθεση για τον άνθρωπο και τον περίγυρό του (context) (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9).

Είναι απόψεις που οι επιστήμες του ανθρώπου καλούνται να αξιοποιήσουν βγάζοντας συμπεράσματα για την ανάπτυξη εφαρμογών. Οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα φαινόμενα τα σχετικά με τον άνθρωπο και τον περίγυρό του δεν μπορούν να κατανοηθούν και να οδηγήσουν σε εγχειρηματικές (operational) εφαρμογές παρά μόνο αν κατανοηθούν, όχι στατικά-μηχανιστικά αλλά δυναμικά, ως *διεργασίες*.

Αυτό σημαίνει ότι επιστημονικά υποδείγματα (models) βασισμένα σε μηχανιστικές-αναγωγικές (reductionistic) θεωρίες και σε υποδείγματα που ακολουθούν γραμμικές σχέσεις αιτίου και αιτιατού έχουν ξεπεραστεί.

Όπως είναι γνωστό, ο όρος μηχανιστική θεωρία αποδίδει την αντιμετώπιση ενός συνόλου σαν «τίποτε άλλο» εκτός από το άθροισμα των τμημάτων του, όπως ακριβώς και μια μηχανή δεν είναι τίποτε άλλο παρά το άθροισμα των εξαρτημάτων που τη συναπαρτίζουν. Αυτή η αναγωγή ενός *όλου* σε *τίποτε άλλο εκτός από το άθροισμα των τμημάτων του* οδήγησε και στο να ονομαστεί η τάση αυτή αναγωγισμός (reductionism). Η αρχή που διέπει όμως τη φύση είναι πως κάθε σύνολο, κάθε «όλον» είναι *κάτι παραπάνω* από το απλό άθροισμα των στοιχείων που το αποτελούν. Αυτό το «κάτι παραπάνω» έχει μια απλή, φυσική ερμηνεία. Είναι αποτέλεσμα (α) της διαφορετικής κάθε φορά διάταξης των στοιχείων μέσα στο χωροχρόνο και (β) των ειδικών κάθε φορά σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ τους.

Ο μεγάλος αριθμός συνδυασμών που έτσι προκύπτει μας δίνει και το μεγάλο αριθμό διαφορετικών συνόλων που μπορεί να προκύψουν από τα ίδια ακριβώς στοιχεία.

Όπως είναι επίσης γνωστό, η μηχανιστική-αναγωγική θεώρηση φαινομένων χαρακτηρίζεται σαν αντιδιαλεκτικός αναλυτισμός, γιατί, αντί να βλέπει η θεώρηση αυτή ότι ανάμεσα στα στοιχεία που αποτελούν ένα σύνολο αναπτύσσονται αμφίδρομες και ολόπλευρες σχέσεις, που κάνουν αδύνατη τη διάκριση αιτίου-αιτιατού, προσπαθεί να απομονώσει μόνο γραμμικές, μονόδρομες σχέσεις ανάμεσα σε αίτιο και αιτιατό. Έτσι, δεν αφήνει χώρο για την περίπτωση που θα αναστραφούν οι σχέσεις, που το αιτιατό με τη σειρά του θα γίνει αίτιο.

Τη μηχανιστική-αναγωγική θεώρηση σχετικά με τα φαινόμενα γενικά, και ειδικότερα εκείνα που σχετίζονται με τον άνθρωπο και τον περίγυρό του, την έχει αντικαταστήσει, όπως είπαμε, η θεώρηση που στηρίζεται σε διεργασίες, κάτι που κάνει τον Ηράκλειτο σύγχρονο.

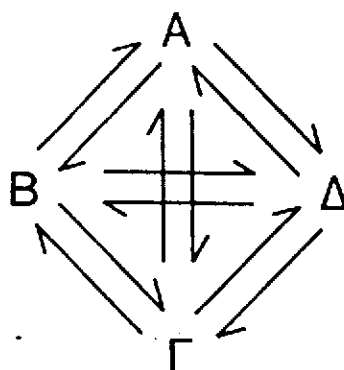
Διεργασία είναι μια αλληλουχία γεγονότων που εξελίσσεται ασταμάτητα μέσα στο χωροχρόνο. Αν ο παρατηρητής σταματήσει τεχνητά μια διεργασία για να μελετήσει τα γεγονότα που εξελίσσονται στη χρονική στιγμή Χ, τότε εκείνο που παρατηρεί δεν είναι πια η διεργασία αλλά το τεχνητό δημιούργημα της δικής του παρέμβασης. Παράδειγμα: Με την προβολή μιας κινηματογραφικής ταινίας παρακολουθούμε μια αλληλουχία γεγονότων. Με αυτή την έννοια, η προβολή και παρακολούθησή της γίνεται για μας μια διεργασία. Αν σταματήσουμε την ταινία για να δούμε στην Α εικόνα τη στιγμή Χ στατικά, θα παρατηρήσουμε όλες τις λεπτομέρειες εκείνης της εικόνας αλλά θα έχουμε χάσει τη διεργασία που αποτελούσε η δυναμική εξέλιξη μέσα στο χωροχρόνο της αλληλουχίας των γεγονότων που παρακολουθούσαμε στην ταινία.

Σύστημα είναι όρος που σημαίνει ότι ένας αριθμός από διεργασίες, «ενότητες», βρίσκονται σε (α) αλληλεξάρτηση, (β) αλληλοσυσχέτιση και γ) συναλλαγή. Ο όρος *συναλλαγή* σημαίνει ότι το Α βρίσκεται σε διεργασία με το Β και αυτό σημαίνει ότι το Α μεταλλάζει το Β τον ίδιο ακριβώς χρόνο που το ίδιο μεταλλάσσεται απ' αυτό.

Θα μπορούσε κανείς να χρησιμοποιήσει σαν μοντέλο ενός Συστήματος το σχήμα 1.

Στο σχήμα είναι τέσσερα τα Συναλλασσόμενα.¹ Οι δεσμοί συναλλαγής είναι 12 ζεύγη κατευθύνσεων συναλλαγής η οποία εξελίσσεται ολόπλευρα και ασταμάτητα. Όσο τα Συναλλασσόμενα πολλαπλασιάζονται, οι δεσμοί συναλλαγής τους αυξάνονται σύμφωνα με τον τύπο

1. Οι ενότητες, δηλαδή, που βρίσκονται σε αμοιβαία και ταυτόχρονη μεταλλαγή. βλ. Roy Grinker (6).

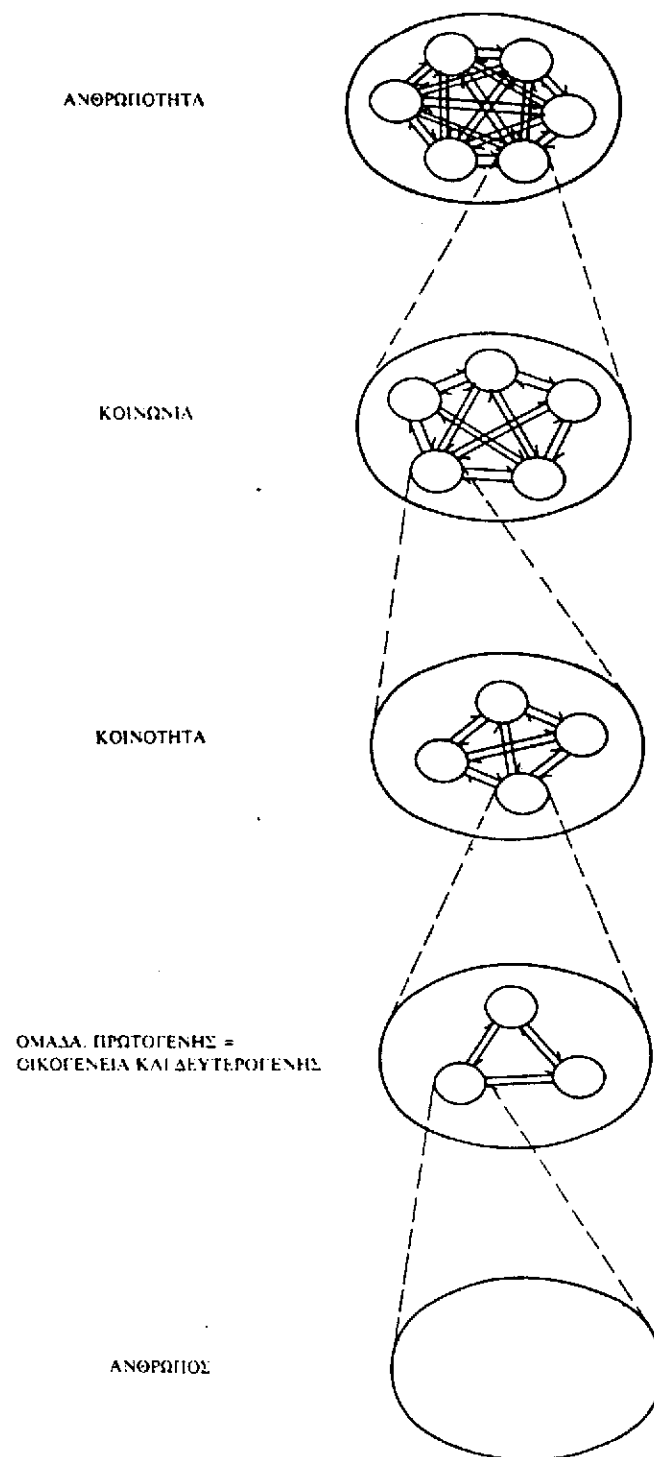
ΣΧΗΜΑ 1

$\Delta = \Sigma^2 - \Sigma$, όπου Σ αντιπροσωπεύει τα Συναλλασσόμενα και Δ τον αριθμό των δεσμών συναλλαγής που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Με 5 Συναλλασσόμενα, π.χ., έχουμε 20 δεσμούς συναλλαγής αλλά με 10 έχουμε 90 και με 20 έχουμε 380.

Η αύξηση του αριθμού των Συναλλασσομένων έχει, λοιπόν, συνέπειά της και την αύξηση του αριθμού των δεσμών συναλλαγής, δεσμών για μια απειρία συναλλαγών. Αυτό προσδίδει στο Σύστημα την ιδιότητα που ονομάζεται «οργανωμένη συμπλοκότητα». Όσο το Σύστημα λειτουργεί, τα Συναλλασσόμενα διαφοροποιούνται πολλαπλασιαζόμενα. Κατά φυσική συνέπεια, αναπτύσσονται ανάμεσα στο καθένα τους και σε όλα τα άλλα πρόσθετοι δεσμοί συναλλαγής μέσα στο Σύστημα. Έτσι, διατηρείται η οργανωμένη συμπλοκότητά του σε μια σπειροειδή ανέλιξη. Αποτέλεσμα είναι ότι το Σύστημα παίρνει μια όλο και πιο σύνθετη μορφή, ακολουθεί δηλαδή τη διεργασία που ονομάζεται «μορφογένεση».

Σύμφωνα με τον παγκόσμιο «νόμο της αναμόρφωσης»,¹ η σπειροειδής αυτή ανέλιξη σε όλο και πιο οργανωμένη συμπλοκότητα κάνει το κάθε Σύστημα να εντάσσεται μέσα στα όρια ενός Υπερσυστήματος. Μέσα στα όρια του τελευταίου βρίσκεται πια το Σύστημα σε αλληλεξάρτηση, αλληλοσυσχέτιση και συναλλαγή με άλλα συστήματα. Αν δούμε το Υπερσύστημα ως Σύστημα, θα χαρακτηρίσουμε τα Συστήμα-

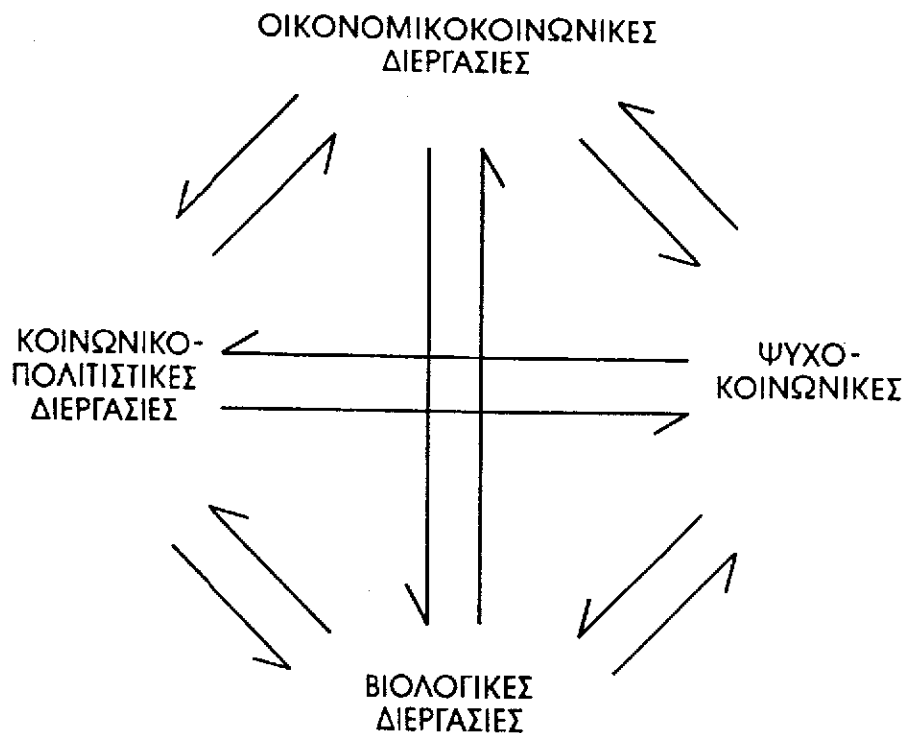
1. Σύμφωνα με το νόμο της αναμόρφωσης, στα ζωντανά συστήματα ανελλίσσονται με σπειροειδή τρόπο σε αυξανόμενα οργανωμένα συμπλοκότητα, σε πιο συμπλοκές δηλαδή μορφές που παίρνουν κατά τη συνεχιζόμενη μορφογένεσή τους, όπως εξηγείται και παραπάνω (Durlin, E.J.: *Living Groups*) (12).

ΣΧΗΜΑ 2

τα, που είπαμε ότι το αποτέλεσαν, ως τα Υποσυστήματά του. Οι όροι αυτοί, δηλαδή, είναι σχετικοί. Τους χρησιμοποιεί ο παρατηρητής ανάλογα με το επίπεδο της οργανωμένης συμπλοκότητας που εξετάζει σε μια δεδομένη στιγμή. Αυτό το χαρακτηρίζει ως Σύστημα. Ότι παρουσιάζει μικρότερη συμπλοκότητα χαρακτηρίζεται ως Υποσύστημα και ό,τι μεγαλύτερη ως Υπερσύστημα. Αυτά μπορούν να παρουσιαστούν με το σχήμα 2.

Το επιστημονικό μοντέλο που χρησιμοποιείται σήμερα στις πρωτοποριακές θεωρητικές και εφαρμοσμένες προσπάθειες για τον άνθρωπο, τον θεωρεί ένα βιοψυχοκοινωνικό Σύστημα. Αυτό σημαίνει πως το Σύστημα Άνθρωπος το συναπαρτίζουν διεργασίες που θα μπορούσαμε, για μια γενικότερη περιγραφή, να τις ομαδοποιήσουμε σε βιολογικές, ψυχοκοινωνικές, κοινωνικοπολιτιστικές και οικονομικοκοινωνικές. (Βλ. σχήμα 3.)

ΣΧΗΜΑ 3

Οι κυριολεκτικά ζωτικές λειτουργίες των ορίων του είναι το να ανοίγουν για να παίρνει το Σύστημα ύλη, ενέργεια και πληροφόρηση και να κλείνουν για να συνεχίσουν την αναδόμησή τους. Πρόκειται για δυο λειτουργίες που ανελίσσονται ταυτόχρονα. Το άνοιγμα είναι ταυτόσημο με τη διεργασία του «ρέειν» (flowing) και το κλείσιμο είναι ταυτόσημο με τη διεργασία του «δομείν» (structuring), όπου οι διαφοροποιούμενες με το «ρέειν» διεργασίες συναλλάσσονται (transact) με αυξανόμενη πια συμπλοκότητα.

Ποιες διεργασίες, όμως, διαδραματίζουν θεμελιακό ρόλο για την επιβίωση και μορφογένεση των Συστημάτων που συναπαρτίζουν οι άνθρωποι; Πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι σε κάθε σημείο του χωροχρόνου και για το κάθε Υπερσύστημα Κοινωνία, που συναπαρτίζουν τα ανελίσσόμενα Συστήματα, όπου εντάσσονται λειτουργικά τα άτομα (οικογένειες, ομάδες, κοινότητες), το ρόλο αυτό τον διαδραματίζουν οι οικονομικο-κοινωνικές διεργασίες. Αν, κατά συνέπεια, μένουν ανταγωνιστικές - εκμεταλλευτικές, θα προσδώσουν αντίστοιχα χαρακτηριστικά στις υπόλοιπες διεργασίες με πολλές δυσλειτουργικές συνέπειες.

Όταν και όσο διαφοροποιούνται οι διεργασίες, πρόσθετοι δεσμοί συναλλαγής δημιουργούνται και διατηρούνται. Το γεγονός αυτό κάνει την οργανωμένη συμπλοκότητα και τη διαφοροποίηση που διαθέτει το Σύστημα, ως όλο, να ανελίσσεται με σπειροειδή τρόπο.

Είναι αυτονόητο ότι το βιοψυχοκοινωνικό Σύστημα Άνθρωπος δεν μπορεί να διαφοροποιείται στις διεργασίες του και να ανελίσσεται σε πιο οργανωμένη συμπλοκότητα, κι έτσι και να διαφοροποιείται ως Σύστημα, παρά μόνο με το να μένει αναπόσπαστα μέλος μιας ομάδας που την κάνει έτσι άμεσό του Υπερσύστημα. Κι αυτό γιατί η διαφοροποίηση στις (α) ψυχοκοινωνικές διεργασίες, όπως οι γνωστικές και συγκινησιακές διεργασίες και (β) στους τύπους συμπεριφοράς και σχέσεων του με άλλους δεν μπορεί, φυσικά, να γίνει στο κενό. Το ίδιο αυτονόητο είναι ότι ένας αριθμός από ανθρώπους, με το να παραμένουν μέλη της ομάδας σε αλληλεξάρτηση, αλληλοσυσχέτιση και συναλλαγή προσδίδοντας και στην ομάδα τις ιδιότητες που έχει ένα Σύστημα, την κάνουν, όπως είπαμε, Υπερσύστημά τους. Και με το να βρίσκονται σε ανελίσσόμενη διαφοροποίηση, προσδίδουν και στο Υπερσύστημά τους, στην ομάδα τους στην ολότητά της, ανελίσσόμενη οργανωμένη συμπλοκότητα και διαφοροποίηση.

Γίνεται φανερό πια γιατί στη θεωρητική και πρακτική εργασία μας ακολουθήσαμε την αρχή ότι «άμα άνθρωπος άμα και μέλος ομάδας, άμα μέλος ομάδας άμα και άνθρωπος» (10). Ότι, δηλαδή, ο εξανθρωπισμός του καθενός μπορεί να γίνει μόνο μέσα στα πλαίσια της ομάδας, του Συλλογικού (Collective). Και ότι με το να εξανθρωπίζονται τα μέλη της

ομάδας, την κάνουν να ανελίσσεται κι εκείνη ως Σύστημα, σε μια αυξανόμενη διαφοροποίηση. Κατά συνέπεια, όσο διαφοροποιούνται οι ομάδες, τόσο διαφοροποιείται και το Υπερσύστημά τους, η Κοινωνία.

Από τα παραπάνω βγαίνει αβίαστα το συμπέρασμα ότι για να συλλάβουμε την οντότητα «Άνθρωπος» με τρόπο που να είναι πιο κοντά στη φύση του και στις εφαρμογές που χρειάζονται για την ολόπλευρη ανάπτυξή του, χρειάζεται να ξεκινήσουμε από την αρχή ότι ο άνθρωπος είναι ένα σύμπλοκο δυναμικό πεδίο που συναπαρτίζεται από την ολότητα των κοινωνικών του σχέσεων, το «ολοκλήρωμά» τους με τη μαθηματική έννοια του όρου. Με την ολοκλήρωσή του αυτή αξιώνεται να εκπληρώνει τους τρεις βασικούς σκοπούς του: να δημιουργεί, να παράγει και να ανταλλάσσει με τους Άλλους το εξαγόμενο.

Τα επάλληλα Υπερσυστήματα που μέσα τους ζει κι εργάζεται ο άνθρωπος, από την πρωτογενή του ομάδα (οικογένεια) μέχρι το Υπερσύστημα της κοινωνίας του, πρέπει να του εξασφαλίζουν μια απαραίτητη προϋπόθεση για την ανεμπόδιστη ψυχοκοινωνική του λειτουργία: πρέπει να στηρίζονται σε συνεργατικές - συλλογικές σχέσεις. Αν στηρίζονται σε ανταγωνιστικές - εκμεταλλευτικές σχέσεις, τότε, μέσα στα πλαίσιά τους θα αναπτυχθεί ψυχοκοινωνική εκμετάλλευση με όλες τις δυσλειτουργικές της συνέπειες, ατομικές και ομαδικές και αντίστροφα. Αντί να έχουμε τότε στα επάλληλα Συστήματα του ανθρώπου μια σπειροειδή ανέλιξη προς μια αυξανόμενα οργανωμένη συμπλοκότητα, έχουμε την πολύ διαταρακτική, εντροπική ανάπτυξη μιας αποδιοργανωμένης πολυπλοκότητας με βαρύτατες δυσλειτουργικές επιπτώσεις που θαθμιαία γενικεύονται.

Η ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Οι οικονομικοκοινωνικές διεργασίες που αναπτύχθηκαν μέσα στον ελληνικό χώρο -και, κατά συνέπεια, οι κοινωνικοπολιτιστικές και οι ψυχοκοινωνικές διεργασίες- είχαν επιβάλει και επιβάλλουν ακόμα στα λεγόμενα «παραδοσιακά» τμήματα του πληθυσμού μας ένα ρυθμιστικό κοινωνικό Υπερσύστημα. Το ξέρουμε σαν τον «κύκλο των δικών», το «δικολόι» του καθενός (ingroup) (11). Μέσα στα πλαίσιά του εντάσσεται το άτομο με την πυρηνική του οικογένεια, συνεργατικά-συλλογικά. Το Υπερσύστημα όμως αυτό, Σύστημα πια σε συναλλαγή με άλλα Συστήματα μέσα στο κοινωνικό Υπερσύστημα, βρίσκεται διαρκώς σε ανταγωνιστικές-εκμεταλλευτικές σχέσεις με άλλες ομάδες (outgroups). Στόχος για το άτομο και την ομάδα των δικών του, της ομάδας και του ατόμου, είναι η επιβίωση. Η ομάδα αυτή καθορίζει το στόχο και τη

δεοντολογία (τα «πρέπει» και τα «δεν πρέπει») που χρειάζεται να ακολουθήσει το άτομο για να επιτύχει την επιβίωση. Η ομάδα δίνει και τα απαραίτητα: (1) Τις αξίες, τις πεποιθήσεις, τις νόρμες και τους «πρέποντες» ρόλους που αποδέχεται και επιβάλλει στα μέλη της. Όλα αυτά εκφράζονται με τύπους συμπεριφοράς. (2) Τα μέσα που χρειάζονται για να εκπληρωθούν οι στόχοι της, πράγμα που καθορίζεται από περιορισμένες πηγές αποθεμάτων. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ο στόχος για τον άνθρωπο είναι *δοσμένος*. Οι τρόποι συμπεριφοράς και οι αξίες που τους ρυθμίζουν, τονίζουν: (1) Τη συνεργασία μέσα στον «κύκλο των δικών» και (2) την προσπάθεια (τις προθέσεις του ανθρώπου κι όχι το αποτέλεσμα). Υπάρχει, δηλαδή, αναγνώριση από την ομάδα, όταν θέλεις να βοηθήσεις, και εφόσον κάνεις *ό,τι μπορείς* για να βοηθήσεις. Έτσι, δεν υπάρχει κανείς που να *μην μπορεί* να ενταχθεί στην επίτευξη του *συλλογικού στόχου* που έχει θέσει το «δικολόν». Έξω όμως από τα όρια του «κύκλου των δικών», το άτομο βρίσκεται μέσα στον αποδιοργανωτικό δαίδαλο που του στήνουν οι ανταγωνιστικές-εκμεταλλευτικές σχέσεις.

Αυτό που περιπλέκει ακόμα περισσότερο την κατάσταση στον ελλαδικό χώρο είναι το γεγονός ότι έχει περιπέσει από την κατάσταση μιας «νόθας αστικοποίησης» σε μια διεργασία «εκσυγχρονισμού» (*modernization process*) που ή είναι άσχετη με τις υπάρχουσες ανάγκες ή είναι και διαμετρικά αντίθετη. Δανεισμένα μοντέλα που εφαρμόζονται ατροποποίητα, για να καλύψουν ανάγκες που δεν είναι για να υπηρετήσουν τον άνθρωπο αλλά για να συνεχίζουν τις ανταγωνιστικές-εκμεταλλευτικές σχέσεις, έχουν δημιουργήσει την παραμορφωμένη, παράπλευρη, αντίθετη με τις αληθινές ανάγκες του ανθρώπου «ανάπτυξη» που βλέπουμε, μια παρανάπτυξη. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε αποδιοργανωμένη πολυπλοκότητα, σε γενικευμένες δηλαδή δυσλειτουργικές καταστάσεις. Ακόμα και το Σύστημα που είχε το ρυθμιστικό ρόλο μιας συμπεριφοράς που ήταν συνεργατική, τουλάχιστον μέσα στα στενά του όρια, δηλαδή ο «κύκλος των δικών», αρχίζει να ατονεί λειτουργικά και μορφολογικά. Έτσι, το άτομο βρίσκεται, σε πολλές περιστάσεις, να λειτουργεί ψυχοκοινωνικά έξω από τα πλαίσια κι αυτής ακόμα της ομάδας. Άρα, μέσα στον ελλαδικό χώρο, αρχίζουμε να έχουμε (α) στόχους και δεοντολογία ομαδικούς (του *ingroup*) και (β) στόχους και δεοντολογία ατομικούς, που δε βρίσκονται σε συναλλαγή.

Αλλά, όπως έχουμε δει, όταν καταργηθεί η συναλλαγή του ανθρώπου με την ομάδα (και στην περίπτωση μας τον «κύκλο των δικών»), αποκλείεται η αδιατάρακτη ανέλιξη της διαφοροποίησής του.

Αν συμβεί αυτό, δεν μπορεί να υπάρξει φυσικά η σπειροειδής ανέλιξη στην αυξανόμενα οργανωμένη συμπλοκότητα, που θα δώσει λει-

τουργικότητα σ' όλη την κλίμακα, άτομα, οικογένειες, ομάδες -μικρές και μεγάλες- και κοινωνία.

Η κατάσταση αυτή δημιουργεί αυξανόμενη δυσλειτουργικότητα στις μικρές και μεγαλύτερες ομάδες όπου ζει κι εργάζεται το άτομο και, φυσικά, στο κοινωνικό του σύνολο.

Χωρίς ένα πλαίσιο που να αποκλείει τις ανταγωνιστικές-εκμεταλλευτικές σχέσεις, δεν μπορεί φυσικά να γίνει λόγος για καμιά διόρθωση. Αλλά κι όταν δημιουργηθεί ένα πλαίσιο για συνεργατικές-συλλογικές σχέσεις, το θέμα δε θα είναι απλό αλλά σύμπλοκο. Άτομο και ομάδα -και αντίστροφα- πρέπει να βοηθηθούν και να οδηγηθούν μεθοδικά στην αποκατάσταση της συναλλαγής που θα οδηγήσει στην αμοιβαία διαφοροποίηση, μια διαφοροποίηση που πρέπει να γίνει: (α) στις αξίες, (β) στους ρόλους που αναθέτονται και αναλαμβάνονται και (γ) στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την εκπλήρωση των στόχων.

ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΣ ΤΗ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΟΜΑΔΑΣ

Στο σημείο αυτό έχει βασική σημασία να αναφερθούν ζωτικές πλευρές της «διεργασίας ομάδας» (grouping process) (12).

Απαραίτητα θήματα που θα χρειαστεί να κάνει το άτομο για την ψυχοκοινωνική του διαφοροποίηση είναι να αναπτύξει μια σειρά από επιδεξιότητες: (α) να μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, πράγμα που χρειάζεται διαφοροποίηση στις γνωστικές-εννοιολογικές και συγκινησιακές του διεργασίες και στους τύπους συμπεριφοράς του, (β) να μάθει να συνεργάζεται και να μπαίνει σε διάλογο με τα άλλα μέλη της ομάδας του. Η αποκατάσταση αυτού του διαλόγου απαιτεί από το άτομο βασική εμπιστοσύνη για τους άλλους, «άνοιγμα», ειλικρίνεια και, το σπουδαιότερο, να μην επιδιώκει τον έλεγχό τους και (γ) το άτομο χρειάζεται μια λειτουργική και εφαρμοσμένη αυτογνωσία με την έννοια του τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κάνει, τι θέλει και πόσο θέλει να το κάνει.

Από τη μεριά της η ομάδα πρέπει να κρατάει όσο πιο καθαρό γίνεται το σκοπό της για όλους. Πρέπει οι αξίες της να είναι συνεπείς προς τη «διεργασία του ζειν» και να τονώνουν τη συνεργασία. Μ' αυτή την προϋπόθεση μόνο μπορούν τόσο οι προσωπικοί στόχοι των μελών της όσο και η αυτενέργειά τους για την εκπλήρωση των στόχων τους να μένουν προσανατολισμένοι και συντονισμένοι με τους ευρύτερους και γενικότερους στόχους της ομάδας. Αυτή η προϋπόθεση κάνει ώστε η εκπλήρωση ατομικών και ομαδικών στόχων να γίνεται για αμοιβαία ωφέλεια. Έτσι, η εκπλήρωση του ενός να ενισχύει την προσπάθεια για την εκπλήρωση του άλλου.

Με αυτές τις προϋποθέσεις προκύπτουν για το άτομο οι παρακάτω

πιθανότητες: (1) να θέλει το άτομο και να μπορεί να κάνει κάτι, (2) να θέλει και να μην μπορεί να το κάνει, γιατί δεν ξέρει, αλλά μπορεί να μάθει, (3) να θέλει και να μην μπορεί, γιατί δεν ξέρει και δεν μπορεί να μάθει και (4) να μη θέλει.

Είναι φανερό ότι η τρίτη και η τετάρτη περίπτωση αναφέρονται στη μικρή εκείνη μειονότητα που βρίσκεται σε *βαριά* ψυχοκοινωνική και βιοψυχοκοινωνική δυσλειτουργία. Όμως, και σε τέτοιες περιπτώσεις, π.χ. στην πολύ βαριά εκείνη μορφή ψυχοκοινωνικής δυσλειτουργίας που ονομάζεται «ψύχωση», μερικά «ψυχωσικά» άτομα δεν κάνουν ποτέ μια «ψυχωσική ομάδα», όπως είναι γνωστό στους ειδικούς.

Η λειτουργούσα πλειοψηφία όμως αγωνίζεται σκληρά, με διαφορετική κάθε φορά επιτυχία, να αποφεύγει τις δυσλειτουργικές συνέπειες που δημιουργούν οι εντροπικές κοινωνικές καταστάσεις. Μέσα στην πλειοψηφία αυτή υπάρχουν και άτομα που θέλουν και μπορούν να εκπληρώσουν ατομικούς και ομαδικούς στόχους. Δεν το κάνουν όμως αυτό, γιατί *ακόμα δεν ξέρουν, αλλά μπορούν να μάθουν*. Όλα, όμως, όσα αναπτύξαμε ως τώρα για τη συναλλαγή ομάδας κάνουν ένα πράγμα αυτονόητο: ακόμα και τέτοια άτομα, που μερικοί τα ονομάζουν «κοινωνικά ανώριμα», εφόσον τους δίνεται η δυνατότητα να λειτουργούν μέσα στα πλαίσια μιας ομάδας, δεν μπορούν ποτέ να αποτελέσουν μια «ανώριμη ομάδα».

Τονίσαμε παραπάνω την ανάγκη που υπάρχει για τα μέλη της ομάδας να μουν σε διάλογο μεταξύ τους. Εδώ, όμως, προκύπτει ένα κρίσιμο πρόβλημα για τον καθένα τους: θα μπει στο διάλογο αυτό για να αναπτύξει με τα άλλα μέλη της ομάδας «σχέσεις αθροίσματος» (summing) ή θα αναπτύξει «σχέσεις Συστήματος» (systeming), θα μπει δηλαδή στην αμφίδρομη κι *ολόπλευρη συναλλαγή με τους άλλους*, που θα κάνει τα μέλη της ομάδας να ανελίσσονται κάθε φορά με τη δημιουργία θέσης-αντίθεσης-σύνθεσης:

Για να μπορέσει να το κάνει αυτό, το άτομο πρέπει να εκπαιδευτεί στο να εντάσσεται μέσα στην ομάδα του *με τρόπο που να του επιτρέπει την πρόσληψη και την αφομοίωση αυτού που του δίνει η ομάδα*. Αυτό προϋποθέτει ότι το μέλος της ομάδας, με το να μένει ενήμερο σχετικά με τις γνωστικές και συγκινησιακές διεργασίες του, μαθαίνει όλο και πιο πολύ τον εαυτό του. Έτσι, μαθαίνει να καθορίζει και να επιδιώκει στόχους. Το πρακτικότερο, όμως, είναι ότι έτσι μαθαίνει να ενεργεί με δική του πρωτοβουλία, πάνω σε τύπους συμπεριφοράς που προωθούν τις σχέσεις του με τους άλλους.

Με το να ολοκληρώνει αυτή την εξέλιξη, ο άνθρωπος μπορεί να διατηρεί την προσωπική του οντότητα-ταυτότητα, ενώ ταυτόχρονα να κρατάει το άνοιγμα προς τους άλλους, που θα του επιτρέπει την πρό-

σληψη καινούριας πληροφόρησης. Για τη λειτουργική ανέλιξη της πληροφόρησής του, ο άνθρωπος χρειάζεται να μπορεί να την κάνει εκλεκτικά, έτσι ώστε η πληροφόρησή του να είναι πάντα χρήσιμη στο να επιτύχει τους στόχους που έχει αυτός ο ίδιος καθορίσει, ανάλογα με τις αξίες του. Έτσι, θα μπορεί τελικά να αφομοιώνει την καινούρια πληροφόρηση και να οικοδομεί μια θέση ομάδας. Μόνο μ' αυτή την προϋπόθεση μπορεί ο άνθρωπος να περιμένει ότι θα γίνεται αποδεκτός από την ομάδα του, που θα τον βοηθήσει, προσφέροντας την αντίθεση, για περισσότερη διαφοροποίηση.

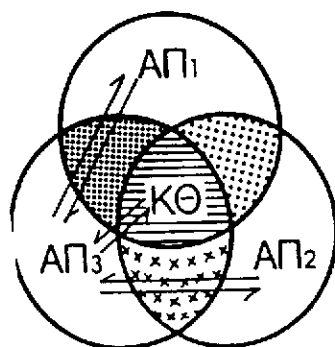
Για να αναπτυχθούν «σχέσεις Συστήματος», χρειάζεται μια αρχική επαλληλότητα των μελών της ομάδας, που αναγκαστικά θα αρχίσει με ένα βαθμό εννοιολογικής-γνωσιολογικής επαλληλότητας και με τη βασική εμπιστοσύνη ανάμεσά τους. Ξεκινώντας από την επαλληλότητα αυτή, που θα τους δώσει ένα Κεντρικό Συλλογικό Θέμα,¹ θα μπορέσουν να μπουν στη διαλεκτική διεργασία που θα τους κάνει ικανούς να εξακριβώσουν, να ξεκαθαρίσουν και να κατανοήσουν με ακρίβεια τις παραλλαγές που έχει για τον καθένα το Κεντρικό Συλλογικό Θέμα, δηλαδή τις διαφορές που έχουν οι προσωπικές τους αντιλήψεις γι' αυτό. Από τη στιγμή που θα αρχίσει μια συναλλαγή ανάμεσα στο Κεντρικό Συλλογικό Θέμα και στις ατομικές παραλλαγές στις αντιλήψεις του α, β, γ μελών της ομάδας (βλ. σχήμα 4), αυτό σημαίνει, φυσικά, ότι Κεντρικό Συλλογικό Θέμα και οι ατομικές παραλλαγές του θα μεταλλάσσονται διαλεκτικά και θα ανελίσσονται συνθετικά.

Αν επιτύχουν τα μέλη της ομάδας να μπουν σε σχέσεις Συστήματος, είναι φυσικό ότι η άποψη Χ θα αποτελέσει μια θέση, η άποψη Ψ θα αποτελέσει την αντίθεσή της και με τη συναλλαγή των μελών της ομάδας, θα προκύψει μια πρώτη σύνθεση.

Με τη σειρά της, η άποψη αυτή θα γίνει θέση που θα δώσει την ευκαιρία να δημιουργηθεί η αντίθετή της, γεγονός που θα οδηγήσει σε δεύτερη, πιο σύμπλοκη σύνθεση κ.ο.κ. Αυτό σημαίνει ότι ένα απλό άθροισμα ανθρώπων, αν δεν αποτελέσει Σύστημα, αποκλείεται να αναπτύξει διάλογο. Με σχέσεις που θα είναι απλά και μόνο αθροιστικές, οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι να ζήσουν σε μια αλλοτρίωση και αποξένωση που αναπόφευκτα θα οδηγήσουν σε «κοινωνική ανομία» και σε εντροπικές διεργασίες,² δηλαδή σε μια κοινωνική αποδιοργάνωση που θα αρ-

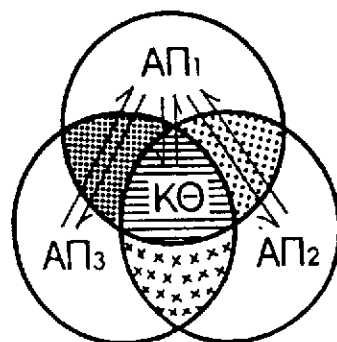
1. Ένα θέμα, δηλαδή, που προσφέρεται από όλα τα μέλη της ομάδας με διαφορετική για τον καθένα έκφραση, με ατομικές παραλλαγές.

2. Διεργασίες, δηλαδή, που θα οδηγούν τον άνθρωπο και τις ομάδες του σε μία αυξανόμενη αποδιοργανούμενη πολυπλοκότητα που προκαλεί επιτεινόμενη σύγχυση και ασυνεννοησία. Άρα, σ' αυτή την περίπτωση, και τα συστήματα του ανθρώπου πέφτουν στην κατάσταση των ανοργάνων συστημάτων που χαρακτηρίζεται από την εντροπία του 2ου νόμου της Θερμοδυναμικής.

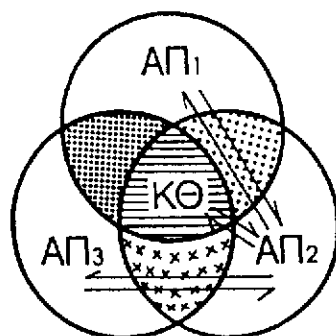

ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

ΚΘ = ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ
ΘΕΜΑ
ΑΠ = ΑΤΟΜΙΚΕΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ-
ΔΙΑΦΟΡΕΣ
Χ = ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ

Χ₂

Χ₃

ΣΧΗΜΑ 4

χίζει σαν αριθμητική πρόοδος, θα εξελίσσεται σε γεωμετρική, λογαριθμική και, τελικά, σε λογο-λογαριθμική πρόοδο, σε χάος.

Εφόσον, όμως, μέσα στο κοινωνικό Υπερσύστημα παίζει τέτοιο καίριο ρόλο η ομάδα, θα πρέπει κανείς να δει ειδικότερα δυο πλευρές της λειτουργίας της, που έχουν εντελώς ιδιαίτερη πρακτική σημασία.

Η πρώτη έχει σχέση με τις καταλυτικές-ρυθμιστικές διεργασίες που είναι απαραίτητες για να δώσουν ζωή-κίνηση κι ανεπισσώμενη μορφογένεση στην ομάδα. Είναι γλωσσική παγίδα, στο σημείο αυτό, το να χρησιμοποιήσει κανείς ουσιαστικά αντί για ρήματα. Να μιλήσει, π.χ., για «ηγέτη» ομάδας κι όχι για το «ηγείσθαι» που χρειάζεται η ομάδα. Το «ηγείσθαι» είναι, φυσικά, μια σειρά από διεργασίες που, έστω κι αν αρχίσουν από ένα μέλος της ομάδας, τον «Καταλύτη-Ρυθμιστή Συναλλαγής» –που θα μπορούσε να τον πει κανείς «Συντονιστή»– θα περιλάβουν αμέσως κι όσα άλλα μέλη της ομάδας είναι θετικά κινητοποιημένα εκείνη τη στιγμή. Απ' αυτό προκύπτει ότι η αποτελεσματικότητα του «ηγείσθαι» είναι ευθέως ανάλογη, όπως θα λέγαμε στα μαθηματικά, με την ικανότητα του «Συντονιστή» να ενεργοποιεί ξανά τις διεργασίες του «αυτο-ηγείσθαι» μέσα στο καθένα από τα μέλη της ομάδας. Με αυτό τον τρόπο, το κάθε μέλος της ομάδας εκπαιδεύεται στην ανάπτυξη των καταλυτικών-ρυθμιστικών διεργασιών που θα απαιτήσει η ένταξή του στις κοινωνικές ομάδες. Έτσι, μαθαίνει τις βασικότερες και ουσιαστικότερες επιδεξιότητες (skills) που θα χρειαστεί για να ενταχθεί συνεργατικά μέσα σε μια σειρά από ομάδες, που μέσα τους θα ζήσει και θα εργαστεί.

Άλλη κρίσιμη πλευρά για τη λειτουργία της ομάδας είναι ότι καμιά ομάδα δεν μπορεί να συνεχίσει να λειτουργεί ως Σύστημα, αν δεν έχει ξεκάθαρους εγχειρηματικούς σκοπούς (operational goals). Τέτοιου είδους εγχειρηματικοί σκοποί είναι διάφοροι για διαφορετικές ομάδες. Ένα κύριο καθήκον του «Συντονιστή» της ομάδας είναι να προκαλέσει με καταλυτικές-ρυθμιστικές παρεμβάσεις τη διαμόρφωσή τους.

Και στο σημείο αυτό πρέπει να ξεκαθαριστεί, όσο πιο καλά γίνεται, το γεγονός ότι τα μέλη της ομάδας (α) με το να έρθουν στη συνάντηση της ομάδας και β) με το να εκλέξουν αυτόθουλα ένα μέλος της ομάδας για «Συντονιστή», του δίνουν την εντολή να διαδραματίσει τον καταλυτικό-ρυθμιστικό ρόλο που χρειάζεται η συναλλαγή της ομάδας. Δηλαδή, τον εξουσιοδοτούν να εφαρμόσει τους επανατροφοδοτικούς μηχανισμούς (feedbacks) που χρειάζονται κάθε στιγμή. Από τη μια μεριά για να ανακόπτονται διεργασίες δυστονικές για την εκπλήρωση των σκοπών που έχουν θέσει τα μέλη της ομάδας κι από την άλλη μεριά για να ενισχύονται διεργασίες που είναι συντονικές με τους σκοπούς αυτούς. Οι επανατροφοδοτικοί αυτοί μηχανισμοί θα είναι αρνητικοί (negative feedbacks), όταν η συναλλαγή ανάμεσα στα μέλη της ομάδας χρειάζε-

ται επικέντρωση στο θέμα που η ομάδα διάλεξε και θετικοί (positive feedbacks), όταν η συναλλαγή τους χρειάζεται επαύξηση κι επίταση.

Φυσικά, η ανέλιξη της διεργασίας ομάδας και οι επάλληλες φάσεις της ψυχοκοινωνικής διαφοροποίησης του ανθρώπου, μέσα στα πλαίσιά της, είναι ευρύτατο θέμα που ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος. Ελπίζουμε όμως ότι ακόμα και η περιληπτική αυτή, διαγραμματική παρουσίαση του θέματος κάνει φανερό εκείνο που έχει καίρια σημασία για τους ειδικούς στις επιστήμες του ανθρώπου. Κι αυτό είναι ότι θα βλέπουν την αποτελεσματικότητα των θεωρητικών και εφαρμοσμένων προσπαθειών τους ν' αυξάνεται, κατά την έκταση που θα προσεγγίζουν τον άνθρωπο ως Ζωντανό Σύστημα, και θα καλύπτουν έτσι τις πραγματικές του ανάγκες. Ειδικότερά ο παιδοψυχίατρος, θα βλέπει την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών του ν' αυξάνεται, κατά την έκταση που θα προσεγγίζει διαγνωστικά και θεραπευτικά το «προβληματικό παιδί» μέσα στον περίγυρο της οικογένειάς του. Θα αξιολογεί, δηλαδή, διαγνωστικά το «προβληματικό παιδί» σαν το εξαγόμενο «προβληματικών» σχέσεων που καλούν για επαναρρύθμιση μέσα στην ψυχοσυναλλαγή της οικογένειας, πράγμα εφικτό με τις σημερινές γνώσεις και θεραπευτικές μεθόδους. Έτσι, σε κάθε συγκεκριμένη οικογένεια θα μπορεί να προσφέρει την αγωγή που η οικογένεια θα αποφασίζει ότι χρειάζεται και μπορεί ν' αξιοποιήσει (13).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ASHBY, W.R. (1956): *Introduction to Cybernetics*, Wiley, New York.
2. ASHBY, W.R. (1960): *Design for a Brain*, Wiley, New York.
3. BERTALANFFY, L.V. (1968): *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, Braziller, New York.
4. BUCKLEY, W. (1967): *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, London.
5. GRAY, W., DUHL, F., RIZZO, N. (1969): *General Systems Theory and Psychiatry*, Little-Brown, Boston.
6. GRINKER, R. (1956): *Towards a Unified Theory of Human Behavior*, Basic Books, New York.
7. MILLER, G.J. (1965): *Living Systems: Basic Concepts*, «Behav. Sci.», Vol. 10, No. 3.
8. SPEIGEL, J. (1971): *Transactions*, Science House, New York.
9. SUTHERLAND, J.W. (1973): *A General Systems Philosophy for the Social Sciences*, Braziller, New York.
10. VASSILIOU, G. & VASSILIOU, V. (1983): *On the Diogenes Search: Outlining a Dialectic-Systemic Approach Concerning the Functioning of Anthropos and his Syprsystems*. In «The Evolution of Group Analysis», Ed M. Pines, Routledge and Kegan Paul, London.
11. VASSILIOU, G. & VASSILIOU, V. (1973): *The Implicative Meaning of the Greek Concept of Philotimo*, «Journal of Cross - Cultural Psychology», Vol. 4, No 3.
12. VASSILIOU, G. & VASSILIOU, V. (1981): *Outlining the Synallactic Collective Image Technique as Used within a Systemic - Dialectic Approach*. In «Living Groups», Ed E.J. Durkin, Brunner-Mazel, New York.
13. VASSILIOU, G. & VASSILIOU, V.: *Family Therapy Evolving*, Proceedings VIIIth International Symposium on Family Therapy. Athens, April 22-28, 1985.